

EILANDEN: HEERLIJKHEDEN, NEDERGERECHTEN EN NASSAUSE DOMEINEN

Versie 27-6-2011

Onderstaand overzicht behoort tot het [project Waddenarchieven](#), dat wordt gefaciliteerd door de Waddenacademie (www.waddenacademie.knaw.nl).

Het overzicht is als volgt opgebouwd:

- Landelijke archieven
- Archieven in Friesland

Heeft u vragen over het project of aanvullende informatie over archiefmateriaal betreffende het waddengebied, dan nodigen wij u uit om contact op te nemen met de Waddenacademie: tel. 058-2339032, e-mail: syds.wiersma@waddenacademie.knaw.nl

LANDELIJK

NATIONAAL ARCHIEF

1.08.11: Nassause Domeinraad, (1218) 1581-1811 (1842): Heerlijkheid Ameland

DEEL 3. DOMEINEN IN FRIESLAND

I AMELAND

De staatkundige geschiedenis van Ameland

Ameland is een vrij jong eiland, het moet met de andere eilanden zijn ontstaan als een van de strandwallen langs de Noordzeekust. Of het ooit verbonden is

geweest met de wal is niet met zekerheid te zeggen. De strandwal groeide tot een of meer complexen van duinen en achter deze duinen voerde het water slibdeeltjes aan die bezonken. In een eeuwen durend proces ontstond op deze wijze het eiland.

In de achtste eeuw wordt Ameland voor het eerst genoemd. In de Traditiones Fuldenses (kloostergeschriften uit de achtste eeuw) is sprake van een eiland: Insula que dicitur Ambla (het eiland Ambla geheten). Ameland was dus in de 8e eeuw al een eiland.

De Cammingha's

Van de staatkundige geschiedenis van Ameland is voor 1400 weinig bekend. Vanaf 1424 betaalt Ameland huishoudgeld aan Holland. In dat jaar begon Ritske Jelmera van Cammingha op te treden als vertegenwoordiger der Amelanders. Toen de Cammingha's het roer stevig in handen hadden begonnen zij zich Heer van Ameland te noemen en ook als zodanig te gedragen. Ondanks het feit dat hun aanspraken door Friesland, Holland en ook nog de Duitse keizer werden betwist, wisten de Cammingha's de vrijstaat Ameland onder hun beheer te houden.

In 1681 stierf de mannelijke lijn van de Cammingha's uit en kwam Ameland in handen van de familie Thoe Schwartzenberg en Hohenlandsberg. Door huwelijk verbonden met de Cammingha's erfden zij de vrije heerlijkheid na het overlijden van de laatste mannelijke Cammingha. Tot 1704 waren zij Heren van Ameland.

De Oranje's

In 1704 wordt Ameland voor ruim 77.000 euro verkocht aan de erfstadhouder van Friesland, Johan Willem Friso Prins van Oranje. Ameland kwam daarmee in het bezit van de Oranjes. Vandaar dat één van de titels van de koningin nog altijd 'Erf- en Vrijvrouwe van Ameland' is.

Vanaf 1810 Fries

Tijdens de Franse revolutie raakten de Oranjes het eiland kwijt. In 1810 werd verklaard dat Ameland tot Friesland behoorde. In 1814 werd dat nog eens bevestigd. Hiermee kwam een eind aan de bijzondere positie van Ameland als Vrije Heerlijkheid. Het eiland werd vanaf toen bestuurd door Grietmannen die later burgemeester werden genoemd.

Bron: de Vleet, Ecomare

Rechten

De heer van Ameland had o.m. het recht op de jacht op konijnen. Aangezien deze dieren in grote aantallen op het eiland leefden, vormde de verpachting van dit recht (duinpacht genoemd) een aardige inkomstenbron. Een van de belangrijkste rechten van de heer was het strand- en zeevondrecht: het recht op een belangrijk aandeel in zee- en strandvond. Bij de uitoefening van dit recht wilde er nog wel eens het een en ander mis gaan. Goederen werden door de bergers niet aangegeven, er ontstonden geschillen over het aandeel van de heer in de vondsten, en ook de lading van schepen die (nog) niet gestrand waren werd door de bevolking aan land gebracht.

Beheer van Ameland

Ter plaatse werd Ameland beheerd door de rentmeester. De functie werd veelal in personele unie uitgeoefend met die van baljuw, schout, secretaris, executeur, fiscaal, etc. Deze persoon fungeerde als hoofd van de regering van Ameland. Het beheer van Ameland stond onder toezicht van de raad en secretaris van de prins in Leeuwarden. In 1748 werd het beheer overgedragen aan de Domeinraad te 's-Gravenhage, zij het dat de raad en secretaris de kleinere zaken zou blijven behandelen. Al vanaf 1745 worden er inspectiereizen gemaakt door leden van de Domeinraad. Na 1795 blijft het plaatselijk beheer

in handen van een rentmeester onder toezicht van de administrateurs over de Nassause domeinen en hun opvolgers.

Rentmeesters van Ameland

Gerbrandus Metz
1705-1727,

Campegius van der Straten
1726-1761

Pieter van der Straten
1761-1762, 1772-1779

Michiel van Wetzens
1763-1772

Isak Polet (plaatsvervanger van Hans Willem van Plettenburg)
1780-1785

jhr. Julius van Burmania
1786-1799

Willem Aufmorth, genaamd Oppenaarth
1800-1805

G.F. van Asbeek
1806-1811

3.19.54: Heerlijkheid Terschelling, 1322-1615

Dit archief bevat stukken betreffende rechten en bevoegdheden en de overdracht van de heerlijkheid Terschelling. Verder stukken betreffende het bestuur, het beheer van de heerlijkheid en van de heerlijke rechten, zoals het financieel beheer, het strandrecht, het recht van aanwas en het recht van visserij en jacht.

- A. Stukken betreffende rechten en bevoegdheden
 - a. Verwerving, belening en leenrechterlijke verhouding, nrs. 1-4
 - b. Liquidatie van de heerlijkheid, nrs. 5-15
 - B. Stukken betreffende het bestuur van de heerlijkheid
 - a. Algemeen, nrs. 16-18
 - 16: Akte van bescherming van graaf Willem VI van Holland, voor de inwoners van de heerlijkheid Terschelling, met toestemming om in Holland en Friesland handel te drijven, zolang de Friezen niet onderworpen zijn, 1405, 3 charters, aan elkaar gehecht. NB: met akten van bevestiging, 1479 en 1497 (reg. nrs. 2, 9, 10).
 - b. Personeel, belast met het bestuur van de heerlijkheid, nrs. 19-20
 - C. Stukken betreffende het beheer van de heerlijkheid en heerlijke rechten
 - a. Algemeen, nrs. 21-24
 - b. Bijzonder
 - I. Financieel beheer, nrs. 25-26
 - II. Het strandrecht, nrs. 27-30
 - 27: Plakkaat, uitgevaardigd door Cornelis van Zevenbergen voor de inwoners van de heerlijkheid Terschelling, om alle aangespoelde en opgeviste goederen aan te geven bij de drossaard van de heerlijkheid, (16e eeuw), 1 stuk
 - 28: Attestaties van (oud)-burgemeesters en schepenen van de heerlijkheid Terschelling, op verzoek van Jan van Veen, drossaard van de heerlijkheid, betreffende ontvangst van 10 procent van de opbrengst van gestrande schepen, 1605, 2 stukken. NB: 1 origineel en 1 afschrift, (17e eeuw)
 - 29: Attestatie van Terschellinger zeelieden, op verzoek van Jan van Veen, drossaard van de heerlijkheid Terschelling, betreffende gestrande schepen, 1606, 1 stuk
 - 30: Ordonnantie voor de inwoners van de heerlijkheid Terschelling, betreffende de strandvonderij, vastgesteld door Karel, graaf van AreMBERG, authentiek afschrift, 1612, 1 katern
 - III. Het recht van aanwas, nrs. 31-38
- NB: De nrs. 31-34 zijn afkomstig uit de collectie Hingman, nr. 4251.
- 31: Schets van een plan tot bedijking van de aanwassen ten zuiden van Stryp (het Nieuwland), 1533. NB: M.S. pentekening, 21,5 x 29 cm, zuiden boven, op de kaart gegevens van een meting
 - 32: Schets van het eiland Terschelling en van een plant tot bedijking van de aanwassen ten zuiden van Stryp (het Nieuwland), ca. 1650, M.S.

pentekening, 30 x 42,5 cm, Pentekening vervaardigd door Jacob Heeres, noorden boven

- 33: Verbaal van een meting door Hendrik Jansz. Zeger, met een schets van een plan tot bedijking van de aanwassen ten zuiden van Stryp (het Nieuwland), ca. 1566, pentekening, 21 x 30 cm, zuidwesten boven
- 34: Schets van het eiland Terschelling en van de aanwassen ten zuiden van Stryp (het Nieuwland), eind 16^e eeuw, M.S. pentekening, 38x51 cm, zuiden boven.
- 35: Octrooi, verleend door Margaretha van der Marck, gravin van Aremberg, aan Lambert Vollenhove, voor de bedijking en het gebruik van de aanwassen in de heerlijkheid Terschelling voor 2 x 24 jaar en voor vrijstelling van pacht gedurende de eerste 24 jaar, 1599, met akte van schenking door Margaretha van der Marck, gravin van Aremberg aan Lambert Vollenhove van 20 morgen land in de Stripper buitengronden, 1599, authentiek afschrift, 1608, en afschrift, (17e eeuw), 2 stukken, aan elkaar gehecht
- 36: Octrooi, verleend door Margaretha van der Marck, gravin van Aremberg, aan Lambert Vollenhove, voor vermindering van de pacht voor de te bedijken aanwassen in de heerlijkheid Terschelling van jaarlijks 250 Carolusgulden en voor vrijstelling van betaling van het tiendgeld van 20 morgen land in de Stripper buitengrond, 1599, authentiek afschrift, 1608, en afschrift, (17e eeuw), 2 stukken, aan elkaar gehecht
- 37: Octrooi, verleend door de Staten van Holland, aan Jan Claesz. Croock en Pieter en Andries Petten, voor vrijstelling van een deel van de belastingen, te heffen op de te bedijken aanwassen in de heerlijkheid Terschelling en om zelf een dijkgraaf en heemraden aan te stellen, 1601, authentiek afschrift en afschrift, (17e eeuw), 1 katern en 1 stuk, aan elkaar gehecht
- 38: Attestatie door notaris David Mostart te Amsterdam, voor Lambert Vollenhove, betreffende de bedijking van de Stripper buitengronden in de heerlijkheid Terschelling in het jaar 1601, door Pieter en Andries Petten en Jan Claesz. Croock, en de gewassen die zij in die polder verbouwd hebben, 1603, 1 stuk

IV. Het recht van huisgeld, nr. 39

- 39: Memorie van de dorpen en het aantal huizen per dorp in de heerlijkheid Terschelling, 1603, 1 stuk

V. Het recht van visserij en jacht, nr. 40

- 40: Akte van overeenkomst tussen Karel, graaf van Aremberg, en de inwoners van de heerlijkheid Terschelling over achterstallige pacht en accijns, 1611 (afschrift), 17^e eeuw

D. Aanhangsel, nrs. 41-44

- 42: Stukken betreffende de rechten en verpachting van Eierland, 1558, 1566 en 1591 afschriften, (17^e eeuw)

E. Aanvulling 1991, nrs. 45-50

Stukken zijn in 1991 aangetroffen in een van de Verspreide Collecties van het Rijksarchief in Zuid-Holland

a. Bestuur, nr. 45

b. Beheer

l. Patronaatsrecht, nrs. 46-50

F. Foto's afkomstig uit het Arembergarchief, kapucijnenklooster Edinge, België, nrs. 51-52

FRYSLÂN

TRESOAR

13-31: Nedergerecht Schiermonnikoog, 1753-1806

Nog inventarisieren

312: Heerlijkheid Schiermonnikoog, 1640-1795

De omwenteling van 1795 bracht ook in de verhouding van heer en ingezetenen van Schiermonnikoog die niet altijd even vriendschappelijk was geweest een grote verandering teweeg. De heerlijke rechten werden afgeschaft, maar over de vraag wat daaronder begrepen was, ontstond verschil van mening tussen de eigenaars en de besturen van het eiland. Het ging voornamelijk over de opbrengst van het Strandrecht, de 20e en 56e penning van de koopsom van verkochte huizen en roerende goederen de impositiën, het wielgeld van schippers, die 's winters in de weilanden willen ankeren, en de eigendom van kerk, pastorie en rechthuis, die door de eigenaars waren gebouwd. De 21e december 1810 werd een minnelijke schikking getroffen, waarbij de betwiste rechten van de eigenaars door het gemeentebestuur werden erkend. De eigenaars zouden evenwel jaarlijks aan het gemeentebestuur f 200 betalen wegens hun moeite om de eigenaars het effect van het geconvenieerde te laten genieten. De zaken waarover deze conventie gesloten werd, waren evenwel niet beperkt tot de bevoegdheid der contractanten, zo werd b. v. de uitoefening van het zee en strandrecht een landszaak. Dit had tengevolge, dat de eigenaars, afgezien van hun rechten als grondeigenaars alleen het collatierecht overhielden, waarover zij er niet voor voelden nog langer een bijdrage te leveren aan het gemeentebestuur. Van het archief der heerlijkheid is weinig bekend. Daar het de rechten der eigenaars bevatte, was het van praktische waarde. Toen er omstreeks 1784 twisten ontstonden tussen de eigenaars onderling, werd ook de bewaring van het archief daarin betrokken. Bij een overeenkomst van 1786 werd bepaald dat het bewaard zou worden in de rechtkamer op het eiland in een kist met evenveel sloten als er eigenaars zouden zijn. Een gelukkig gevolg was, dat in die jaren inventarissen zijn opgemaakt.

2.1. Stukken betreffende de heerlijkheid Schiermonnikoog

2.1.1. Overdracht en vererving der heerlijkheid

2.1.2. Beheer in het algemeen

2.1.3. Uitoefening der heerlijke rechten in het algemeen

2.1.4. Rechtspraak

2.1.5. Strand en zeerecht

- 50: Register van getuigenissen en akten betreffende het strandrecht zowel van elders als van Schiermonnikoog, van eind 16e tot midden 17e eeuw, aangelegd midden 17e eeuw, 1 deel. NB: Bevat ook enkele reglementen en bepalingen die niet met het strandrecht verband houden
- 52: Stukken betreffende het strandrecht, secretariaat, drostambt en rentmeesterschap van Terschelling strandvonderij te Scheveningen enz., 1612,

1630, 1635, 1636. NB: Afschriften, 1630, c. 1640 en c. 1648

- 53: Stukken betreffende een proces tussen de heer van het eiland en Claes Tierx c. s. te Appingedam over de berging van een op Schiermonnikoog gestrand schip, 1645, 1 omslag
- 54: "Positiën ende artycuien" ten verzoeken van de advocaat van Stad en Lande over de stranding in October 1643 van een schip aan de Westerplaat van Rottum, d. a. 1644. NB: Met extract uit het protocol van wijlen redger Johan Arens van Cruisste betreffende een stranding op het eiland Busch, d. a. 1588. Afschriften, 1645, 2 stukken
- 55: Overeenkomst tussen de heer van Schiermonnikoog en gecommiteerden van Dokkum over visvangst, veerdienst en verkoping van gestrande goederen, 1649, 1 stuk
- 56: Brief van Burgemeester en Raad van Groningen aan Johan Stachouwer over de berging van een in de Oude Lauwers gezonken schip. 1650, 1 stuk
- 57: Acte van scheiding en deling tussen de gecommiteerden van de kamer van Zeeland en het gerecht van Schiermonnikoog van de verkochte goederen van het gestrande schip de Fidor. Concept, 1683, 1 stuk
- 59: Request van de Vrouwe van het eiland aan het Hof van Friesland over de berging van de inhoud van het gestrande schip "De twee gebroeders". Met beschikking en bijlage, 1688, 2 stukken
- 60: Besluit van het College ter Admiraliteit in Friesland omtrent de wijnen en brandewijnen bij Schiermonnikoog gestrand, d. a. 1689. Afschrift, 1689, 1 stuk
- 61: Stukken betreffende het proces tussen de grietman Ernst van Aylva en vrouwe Henrica Helmhout over goederen, gestrand op de Engelsmanplaat, 1699, 1705, 1 omslag
- 62: Stukken betreffende processen tussen Vrouwe Henrica van Helmhout en Jan Danser als gevolmachtigde van Juffrouw Maria Wilree en Gillis Verneersch over de eigendom van aangespoeld goud, 1710, 1715
- 65: Stukken betreffende het proces tussen Dirk Tietren en Hendrik Schroder, kooplieden te Amsterdam als eigenaars van de lading van het gestrande schip "de Jonge Jacob", ter ene zijde en de heer van het eiland ter ander zijde over de berging van deze lading, 1718, 1 omslag
- 66: Stukken betreffende de roverijen door de ingezetenen van het eiland gepleegd tegen het gestrande schip "de Prosperus", 1726, 1731, 1736, 1 omslag
- 68: Brief van Burgemeesters en Raad van Groningen aan Johan Stachouwer houdende waarschuwing dat de eilanders geen geweld gebruiken t. a. v. een op de Koeplaat gestrand schip, 1734, 1 stuk
- 69: Stukken betreffende het proces tussen de geïnteresseerden in de lading van het schip "Anna" en de drost van het eiland over de berging van die lading, 1737, 1 omslag
- 70: Boelcedul wegens scheepsgoederen van het verongelukte schip "de juffer Janna" met kwiteringen, 1744, 1 stuk
- 71: Inventaris van enige goederen geborgen uit het schip "de Tijger" van Witby uit Engeland, met verklaring van betaling door Jacob Jarigs van der Ley, 1744, 1 stuk
- 72: Stukken betreffende de verkoop van de goederen van het op de Koeplaat (Bassawal) gestrande schip "de juffrouw Anna" over welks berging geschil ontstond tussen Gedep. Staten van Stad en Lande en de eigenaars van het eiland. 1744, 1747, 1753, 1 omslag
- 73: Inventaris van de goederen, geborgen uit het verongelukte schip de "St. Jacob", 1746, 1 stuk

- 74: Verklaring van stuurman en matrozen over het verongelukken van het schip "de Christina", 1746, 1 stuk. NB: Afschrift
- 75: Resolutie van heer en burgemeesters betreffende het bergen van gestrand goed, 1747, 1 stuk. NB: Afschrift 18e eeuw
- 76: Inventaris van de goederen geborgen uit "De drie gebroeders" opgemaakt 1750, met kwitantie van ontvangst van Johann Bernhardt Knobel, 1751, 1 stuk
- 79: Lijst van de openbare verkoop van 4/10 van de lading van het verongeluk te schip "De jonge Hoop", 1751, 1 stuk. NB: Gelijkijdig afschrift
- 80: R. Besluit van heer en volmachten van het eiland betreffende de uitkering van armengeld uit de berglonen van buitgoederen, d. a. 1747 met verklaring van de volmachten, dat de uitkering van dit geld door de heer geheel vrijwillig geschiedt, 1758, 1 stuk. NB: Afschrift 18e eeuw
- 81: Advies van enige advocaten van het Hof van Friesland over een kwestie van berging van goederen uit een gestrand schip, 1762, 1 stuk
- 82: Stukken betreffende de berging van het schip "The friends goodwill", gestrand op het Sijmonszand, 1764, 1 omslag
- 83: Stukken betreffende de rechtmatigheid van oestervisserij op de Westereems bij Borkum door vissers van Schiermonnikoog, 1767, 1769, 1 omslag
- 84: Stukken betreffende een onrechtmatig vervoer van boter, afkomstig van een bij Borkum gestrand schip, door Tjeerd Gerrits Conter naar Schiermonnikoog, 1768, 1769, 1 omslag
- 85: Acte van machtiging van de heer van het eiland voor Jan Thomas Kuiper en Dirk Hendriks om toezicht te houden op de aandrift van wrakhout, 1773, 1 stuk
- 86: Kwitanties van convoogelden voor gestrande goederen, 1774, 1780, 1 omslag
- 87: Overeenkomst tussen de heer van het eiland en Alexander Trotter, kapi tein van het gestrande schip "de Swaluw", over het bergloon, 1778, 1 stuk
- 88: Stukken betreffende het proces tussen de reders te Hindeloopen van het fluitschip "de Eendragt", kapitein Tjenne Tjeerda, en de heer van het eiland over de berging van het schip, 1779, 1780, 1 omslag
- 89: Verklaring van enige ingezetenen, dat het Brakzand tot het vaste zeestrand van het eiland behoort, 1780, 1 stuk
- 90: Stukken betreffende de behandeling door de Staten van Friesland van de klachten der ingezetenen van Schiermonnikoog over de Blankenezers, 1779, 1780, 4 stukken
- 91: Inventarissen van geborgen goederen van 25 November - 4 December 1783, 2 stukken
- 92: Stukken betreffende de stranding van het schip "de Prosperity", 1786, 1 omslag
- 93: Stukken betreffende een proces tussen Jan Eelzes en Sijtse Tjeerds, vissers onder Nes in het Moddergat, en de drost van Schiermonnikoog over het bergloon van het gelichte schip "de Vrouw Margrieta", 1789, 1790, 1 omslag. NB: Hierbij één stuk R.
- 94: Verzoekschrift om advies van B. Wiaerda aan de heer van het eiland in zake de berging van het schip "de Welvaart", 1791, 1 stuk
- 95: Stukken betreffende de verkoop van het gestrande schip "de admiraal Zoutman". 1792, 1793, 1 omslag. NB: No. 446 van de inventaris van het familie archief Tjarda van Starckenborgh is hier bijgevoegd
- 96: R. Adviezen betreffende het strandrecht, 1796, 2 stukken
- 97: Verzoekschrift van het gerecht aan de rentmeester om het pakhuis in orde te brengen voor de berging van strandgoed, met relaas van de executeur, 1797, 1 stuk. NB: Afschrift
- 98: Staat van verdeling onder de eigenaren van het eiland Schiermonnikoog van de opbrengst der gestrande goederen over 1796-1811, met kwiteringen, 1811, 1 stuk

- 99: R. Overeenkomsten tussen de eigenaars en de volksgecommitteerden van Schiermonnikoog, met beschikking van de prefect van Friesland betreffende de afgifte van gelden afkomstig van gestrande goederen, 1810 en 1811, 1 stuk. NB: Afschrift (c. 1811)
- 100: Brief van advocaat Brugmans aan (mr. W. J. Wichers) als geleide van het K. B. waarbij R. M. Fenenga tot strandvonder op Schiermonnikoog is benoemd, 1815, 1 stuk
- 101: Stukken betreffende het strandrecht van de heren van Schiermonnikoog en de kwestie of hun 1/10 van de gestrande goederen toekomt, 1815, 1817, 1819, 1821, 1 omslag
- 102: R. Missive van de eigenaars van het eiland aan de gouverneur van Friesland tot adstructie van hun strandrecht, 1817, 1 stuk. NB: Gelijktijdig afschrift

2.1.6. Heffing van imposten

2.1.7. Burgerlijk bestuur

2.1.8. Kerk en school

2.1.9. Exploitatie van de grond

2.2. Stukken betreffende de familie Stachouwer

2.3. Lijst van eigenaren der heerlijkheid